

СМЕРТНА КАРА ЯК ОСНОВНЕ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ ПОЛЬЩІ 1932 РОКУ

Стаття присвячена одному з основних покарань за польським кримінальним кодексом 1932 р. – смертній карі. Висвітлено сутність і зміст такого. Проведено частковий аналіз концепцій і поглядів членів Кодифікаційної комісії щодо необхідності його запровадження. Досліджувалась діяльність Кодифікаційної комісії на засіданнях Кримінального відділу в контексті думок членів комісії з приводу необхідності тих чи інших покарань. Акцентовано увагу на організаторських і наукових (інтелектуальних) здібностях професора Макаревича. Перелічено та проведено короткий аналіз злочинів, за які як альтернатива було передбачено таке покарання, як смертна кара. Зазначено, у якій формі (яким шляхом) виконувалось відповідне покарання, а також те, що поряд зі смертною карою не застосовувалось іншого основного покарання, яке було визначено арт. 37 Кримінального кодексу Польщі 1932 року. Зазначено про обов'язок суду винести рішення про втрату публічних прав і громадянських почесних прав у разі засудження до смертної кари чи довічного ув'язнення та те, що втрата прав наступала з часу набрання вироком законної сили.

При цьому вказано, що, застосовуючи смертну кару, суд виносив рішення про втрату прав назавжди, в інших випадках втрата прав мала строковий характер. Звернуто увагу на судовий процес, який отримав назву «Справа Бандери і товаришів». Зазначена гучна справа була прикладом застосування статей, що стосувались злочинів проти життя і здоров'я – Розділ XXXV кодексу, однак також зазначено, що спершу суд відбувся у Варшаві й увійшов в історію як «Варшавський судовий процес», унаслідок якого Бандера був засуджений до смертної кари. Приділено увагу судовим процесам над членами ОУН, які були арештовані у справі Перацького. Частково висвітлено рівень злочинності у міжвоєнній Польщі та його тенденції в контексті кількості умисних убивств та інших тяжких злочинів. Зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: кодекс, кримінальне право, основні покарання, смертна кара, виконання смертної кари, довічне ув'язнення.

The article is dedicated to one of the main punishments under the Polish Penal Code of 1932 – the death penalty. The essence and content of this are highlighted. A partial analysis of the concepts and views of the members of the Codification Commission regarding the necessity of its introduction has been carried out. The work of the Codification Commission at the meetings of the Criminal Division in the context of the opinions of members of the commission about the need for certain punishments was researched. The emphasis is on organizational and scientific (intellectual) abilities of Professor Makarevich. A brief analysis of the crimes for which, as an alternative, punishment has been provided, such as the death penalty is listed and conducted. It is indicated in what form (in what way) the corresponding punishment was executed, as well as the fact that along with the death penalty, no other basic punishment, as defined by art. 37 of the Criminal Code of Poland in 1932. It is noted about the duty of the court to make a decision on the loss of public rights and civil rights of honor in the case of sentencing to death or life imprisonment and the fact that the loss of rights has come from the time the verdict is lawful.

At the same time, it is indicated that when using the death penalty, the court made a decision on the loss of rights forever in other cases, the loss of rights was of an urgent

nature. The attention was paid to the trial, which was called “The Case of Bandera and Comrades”. This notable case was an example of the use of articles related to Crimes against Life and Health – Section XXXXV of the Code, but it is also noted that the trial was initially held in Warsaw and entered into the original as a “Warsaw Litigation”, in which Bandera was sentenced to death. Attention was paid to the trials of members of the OUN who were arrested on the case of Peryatsky. Partly highlighted the level of crime in Poland’s interwar Poland and its trends, in the context of the number of intentional murders and other serious crimes. Appropriate conclusions are made.

Key words: code, criminal law, basic punishment, death penalty, execution of death penalty, life imprisonment.

Вступ. У контексті абсолютного права на життя актуальним залишається питання смертної кари – страти злочинця як покарання за вчинення особливо тяжких злочинів. У більшості демократичних країн смертна кара скасована.

Сьогодні єдиною європейською країною, де застосовується смертна кара, є Білорусь, однак європейське співтовариство висуває вимоги до білоруського керівництва щодо введення мораторію на застосування смертної кари або її повного скасування.

Однією з причин скасування цієї міри покарання в сучасній Україні є зобов’язання перед Радою Європи, членом якої Україна стала у 1995 році. Рішенням від 29 грудня 1999 року Конституційний Суд України визнав, що «смертна кара як вид покарання має розглядатися як така, що не узгоджується з положеннями Конституції». У Кримінальному кодексі 2001 року смертну кару було вилучено зі списку покарань і замінено на довічне ув’язнення [1, с. 77].

Значний науковий інтерес становить сторінка з життя України, зокрема західноукраїнських земель, які були у складі Польської держави після Першої світової війни, в частині наявності у кримінальному кодексі Польщі 1932 року смертної кари та його застосування на практиці.

В українській юридичній літературі немає монографій із питання системи покарань за кримінальним кодексом Польщі 1932 року та смертної кари зокрема, однак така проблематика нерідко висвітлена у дослідженнях інших наукових питань державно-правового розвитку та окремих статтях, що стосуються видів покарань і здійснення судочинства у міжвоєнній Польській державі.

При цьому звертаємо увагу на вагомий внесок у розроблення цієї проблематики, зроблений такими вітчизняними вченими, як В.К. Гришук та О.В. Липитчук.

Інша ситуація з цього приводу склалась у Польщі, оскільки сам лише професор Ю. Макаревич видає низку праць, присвячених кримінальному праву та покаранням, якими достеменно займається у своїй науковій діяльності.

Праці польських юристів міжвоєнного періоду мають здебільшого характер коментарів до Кримінального кодексу 1932 року та відтворюють положення Кодексу без визначення їхнього соціального змісту.

У повоєнній польській історіографії зазначена проблема висвітлювалася в колективних працях з історії держави і права Польщі, що поглибило її вивчення.

У цьому контексті неможливо не виділити праці та наукові досягнення відомих польських дослідників, таких як А. Редзика, С. Плази, А. Літинського.

Однак проведені дослідження не вирішують усіх проблем правового регулювання цього питання, оскільки його актуальність пов’язана зі значущістю історико-правового досвіду для сучасного правотворення та євроінтеграційних процесів, що відбуваються у нашій державі.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження застосування смертної кари в міжвоєнній Польщі, загальна характеристика виявлення тенденцій, поглядів і закономірностей запровадження цього виду кримінального покарання та подальше напрацювання матеріалу, що стосується смертної кари в контексті його оцінки крізь призму тогочасних міжнародно-правових відносин, формальної рівності перед законом і гуманізму.

На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає в поглибленні наявних і вироблення нових історико-правових знань про смертну кару як основне покарання, за Кримінальним кодексом Польщі 1932 року; провести аналіз окремих думок членів кодифікаційної комісії з приводу необхідності такого покарання чи заперечень проти такого.

Результати дослідження. Кримінальний кодекс Польщі 1932 року діяв у Польщі і після II Світової війни – аж до 1969 року.

Кодекс мав синтетичний характер і налічував ледве 295 артикулів, однак це пояснювалось тогочасною нормотворчою технікою та науковими поглядами з метою надання якомога більше свободи судді у винесенні рішення.

Для аналізу польського кримінального кодексу 1932 року важливим є з'ясування правової природи видів покарань, зокрема смертної кари, як одного з елементів боротьби зі злочинністю у відродженій Польщі.

Злочинність у міжвоєнній Польщі була досить високою. За деякими злочинами, зокрема майновими, та кількістю вбивств Польща посідала перше місце серед європейських країн. Протягом 1924–1934 років кількість убивств зросла на 60% [2, с. 509–510].

Наприклад, станом на 1926 рік у Польщі було 21 067 рецидивістів, з яких 1 116 – у віці 18 років і більше, що притягалися до кримінальної відповідальності понад шість разів, а 1927 року цих осіб уже стало 1965 [3, с. 505, 514, 517].

Найсуворішим основним покаранням за вчинення тяжких злочинів у польському кримінальному кодексі 1932 року була смертна кара, визначена Арт. 37 Розділу VI.

Ю. Макаревич був поміркованим прихильником смертної кари, якій як покаранню приділяв багато уваги та поділяв певні сумніви, які точились із приводу цього, однак, керуючись виключно політично-кримінальними поглядами, виступав за його місце у кримінальному кодексі.

Досліджуючи польське кримінальне право, науковець зазначав, що смертна кара з'явилася в Польщі одночасно із самим правом як найперша міра покарання [4, с. 271]. Підкреслював також, що це – найдавніша форма покарання, оскільки є найпростішою та найбільш повно представляла помсту суспільства.

Звертав увагу на те, що жодне інше покарання не має такої сильної та миттєвої реакції, впливу на психіку людини через страх втрати життя. Макаревич звертав увагу на те, що смертна кара, крім покарання, містить у собі ліквідацію злочинця.

На IX засіданні Кримінального відділу Кодифікаційної комісії було представлено запитання «Чи запроваджувати смертну кару» [5, с. 67].

Водночас не всі члени відділу Кодифікаційної комісії погоджувалися з такими поглядами, зокрема А. Могільницький визнав, що за виняткових обставин покарання у вигляді смертної кари потрібне як засіб боротьби держави з надзвичайно небезпечними злочинцями: то є стан «війни з внутрішнім ворогом, а в час війни придатні і такі засоби, які заслуговують осуду в мирний час», тобто вважав допустимим таке покарання лише у певних винятках, коли можливість її застосування буде обумовлено законом щодо злочину, вчиненого за надзвичайних обставин [6, с. 148].

Думки Е. Кшимуського зводились до того, що смертна кара є найрезультативнішим карним засобом спеціальної превенції, оскільки звільняє державу і суспільство від злочинця та одночасно є успішним засобом загальної превенції, бо поширює погрозу і завдяки цьому відлякує, тобто допускав необхідність смертної кари не лише у виняткових умовах, а й у звичайних умовах [6, с. 149].

Е. Раппапорт виступив принципово проти смертної кари у звичайних умовах, водночас підтримував думку В. Маковського, що смертну кару можна допустити лише у виняткових випадках і лише щодо деяких злочинів. На думку Е. Раппапорта, позбавлення волі може сприйматися як більш тяжке покарання, ніж смертна кара, коли місця відбуття покарання не відповідають своєму призначенню, у світлі цього останній критично оцінював теоретичні розробки вчених Німеччини, які вважали, що смертна кара є значно гуманнішою мірою покарання, аніж довічне позбавлення волі, яке нібито призводить до «звироднення особистості». В. Міклашевський не заперечував проти введення в проєкт смертної кари як покарання. З метою невиправданого застосування цього покарання пропонував зазначити його в кодексі як альтернативне [6, с. 150–151].

Наведене дає підстави для висновку, що думки науковців щодо запровадження до кодексу смертної кари як покарання не були одностайними.

Голова відділу Ф. Новодворський звертав увагу колег на те, що в час їхньої дискусії польський Сейм приймав закон про розширення діяльності надзвичайних судів і щодо злочинних військових дій, передбачаючи за них смертну кару як покарання. Ф. Новодворський категорично виступив проти будь-яких процесуальних перешкод до широкого застосування смертної кари, що, на його думку, могло призвести до фікції цього покарання [6, с. 151–152].

Ю. Макаревич у своєму виступі не лише підтримав головну думку Ф. Новодворського щодо запровадження в кодексі смертної кари, а й висловився про необхідність надати суддям широкі можливості самим, враховуючи конкретні пом'якшуючі обставини, замість смертної кари, застосовувати інше покарання, оскільки позбавлення суддів цього права призведе до того, що «суди присяжних навіть винних часто будуть виправдовувати» [6, с. 153].

Незважаючи на більшість голосів і прийняття ухвали про внесення в проєкт кримінального кодексу як основний вид покарання смертну кару, така не була включена в проєкт за наслідками голосування у другому читанні, оскільки кількість противників (із складу депутатів) смертної кари переважала, однак завдяки збільшенню кількості депутатів, які висловлювались за таке покарання, у третьому читанні проєкту Сейм більшістю голосів усе ж зміг внести смертну кару до переліку видів основних покарань.

Питанню суті смертної кари був присвячений лише один артикул, який визначав, що смертна кара виконувалась шляхом повішення (Арт. 38).

Поряд зі смертною карою не застосовувалось іншого основного покарання, яке було визначено Арт. 37 Кримінального кодексу Польщі 1932 року (Арт. 33).

При цьому Арт. 47 передбачав обов'язок винесення судом рішення про втрату публічних прав і громадянських почесних прав у разі засудження до смертної кари чи довічного ув'язнення.

Втрата прав наступала з часу набрання вироком законної сили, застосовуючи смертну кару, суд виносив рішення про втрату прав назавжди (Арт. 52), в інших випадках втрата прав мала строковий характер [7].

Відповідно до норм польського кримінального кодексу 1932 року смертна кара як альтернатива була передбачена за вчинення таких злочинів:

Злочини проти держави (Розділ XVII).

Згідно з Арт. 93 Кримінального кодексу Польщі 1932 року всі, хто намагався позбавити Польську державу незалежності чи зазіхав на її територію, підлягали кримінальній відповідальності шляхом ув'язнення не менше ніж на 10 років або на довічно чи смертній карі. Незважаючи на те, що закон не містив у собі такого вислову, але в понятті «зазіхання» йшла мова про насильницькі дії. Відокремлення території полягало в тому, що така мала перестати бути частиною Польської держави.

Злочин передбачений цим артикулом був доконаний, коли суб'єкт вчиняв відповідні дії щодо об'єкта злочину, тому дії, які за іншого злочину становлять тільки замах, згідно з Арт. 93 були закінченим злочином, отож він належить до групи злочинів, у яких замах на злочин відсутній.

Артикулом 94 Кримінального кодексу визначалось, що посягання на життя чи здоров'я президента Республіки Польща підлягало покаранню шляхом ув'язнення на строк не менше ніж на 10 років, довічно або смертній карі.

Посягання полягало в діяльності проти життя чи здоров'я без обов'язку досягнення відповідної мети, оскільки кодекс не містив формулювання щодо смерті чи заподіяння шкоди здоров'ю. Покарання застосовувалось за намагання усунути президента з поста не в порядку, який був визначений законом.

Злочин також був доконаний за час діяльності, скерованої безпосередньо на мету, яка окреслена цим артикулом.

Відповідно до Арт. 101 Кодексу кримінальній відповідальності підлягав той, хто, будучи громадянином Польщі, брав на себе обов'язки в армії ворога або від таких обов'язків не відмовився, навіть вступивши до ворожої армії та отримавши її громадянство.

При цьому параграфом 2 цього артикулу визначалось, що злочинець, який бере участь у військових діях проти Польської держави, підлягав ув'язненню не менше ніж на десять років чи довічно або смертній карі.

Суб'єктом цього злочину міг бути тільки громадянин Польщі. Злочин був індивідуальним, а злочинна діяльність можлива тільки в часі війни, яка вже розпочата, а не загрожує розпочатись. Артикул запроваджував кваліфікацію «військові дії», яка відповідає більш широкому розумінню, ніж служба зі зброєю в руках.

Кримінальній відповідальності згідно з Арт. 102 з можливістю застосування смертної кари підлягав і той, хто, не належачи до ворожої армії, здійснив збройні дії проти Республіки Польща.

Злочини проти життя і здоров'я – Розділ XXXV.

Згідно з Арт. 225 вбивство людини каралось ув'язненням на строк не менше п'яти років чи довічним ув'язненням або смертною карою.

Вираз «вбивство людини» є скороченням – хто умисно завдає смерть людині. Кримінальний кодекс не знав поділу умисного вбивства на катування та вбивства. При цьому негативний намір мав бути доведений безпосередньо через загальні засади доказування.

Прикладом застосування цієї статті була гучна справа, яка увійшла в історію як «Варшавський судовий процес», унаслідок якого С. Бандера був засуджений до смертної кари.

Зокрема, у період, коли Крайовим Провідником ОУН був Степан Бандера, важливим аспектом діяльності організації стали агітаційно-пропагандистські та бойові акції, на чому акцентують увагу документи «Літопису УПА». Ці акції мали на меті привернути увагу світової громадськості до нестерпного становища українців під зверхністю Польщі та СРСР. Наприклад, 21 жовтня 1933 року за наказом Крайового Провідника ОУН М. Лемик на знак протесту проти штучно організованого радянською владою голодомору в Східній Україні в 1932–1933 роках вчинив «напад на советське консульство – атентат» – на начальника канцелярії консульства СРСР у Львові А. Майлова [8]. 14 червня 1934 року у Варшаві було вбито польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького – головного пацифікатора Волині й Галичини. У зв'язку із цим поліція заарештувала багатьох членів ОУН, серед яких були Бандера, Стецько, Лебедь, Янів, Зарицька, Шухевич, Підгайний [8, с. 11].

«Літопис УПА» багато уваги приділяє судовим процесам над членами ОУН, які були арештовані у справі Перацького. Відомо, зокрема, що Бандеру звинувачено в тому, що саме він за дорученням Є. Коновальця дав ініціативу й наказ убити Перацького, а оборонцем його став доктор В. Старосольський. Спершу, як відомо, суд відбувався у Варшаві й увійшов в історію як «Варшавський судовий процес», унаслідок якого Бандера був засуджений до смертної кари.

Продовження тієї справи відбувалося у Львові, її було названо «Справою Бандери і товаришів», у травні-червні 1936 року [8, с. 123]. Це була справа проти цілого Крайового Проводу ОУН, бо увесь провід заарештовано. Степана Бандеру було звинувачено у виконанні всіх терористичних актів, які були здійснені тоді.

Під час одного засідання Львівського судового процесу можна спостерігати, яку шану віддавали всі С. Бандері як провідникові на його привітання під час входу в зал судових засідань, що надалі породило до польських чиновників багато запитань на зразок: «Ви дивуетесь, що український народ слухає Бандеру, коли самі віддаєте йому такі гонори – всі встає, коли він входить до зали судової розправи?» [8, с. 199], що свідчило про те, наскільки величним був авторитет і сам дух С. Бандери, коли навіть несвідомо йому віддавали честь ті, хто ненавидів його.

Результатом судових процесів стало засудження Степана Бандери до смертної кари, яка була замінена довічним ув'язненням [9]. У вересні 1939 року був звільнений у зв'язку з падінням Польщі.

Розділ XIII Кримінального кодексу Польщі 1932 року визначав строки давності, а саме в Арт. 81 Кримінального кодексу було зазначено, що не можна було розпочати (ініціювати) кримінальну справу, якщо злочин був скоєний понад двадцять років тому, у разі якщо діяльність становила склад злочину, за який загрожувала смертна кара чи довічне ув'язнення. Це ж стосувалось вироку, якщо з часу скоєння злочину минуло двадцять п'ять років (Арт. 82).

Кількість убивств у Польщі за 1924–1934 роки зросла на 60% [10, с. 509–510].

За відповідні тяжкі злочини суди застосовували смертну кару: у 1931 році – 38 разів, у 1933 році – 88, у 1937 році – 14; довічне ув'язнення отримували щорічно кількості осіб [11, с. 56–59].

Для більшої переконливості щодо позиції про необхідність смертної кари Ю. Макаревич наводив приклад одного із засуджених Львівським судом Станіслава Стефанського, який притягнувся до кримінальної відповідальності за крадіжки 27 разів. Запитання науковця зводились до того, чи вірить хтось у те, що шістдесятилітня особа, яка ціле життя існувала завдяки крадіжкам і подібним злочинам, після виходу із в'язниці перестане становити тривалу загрозу для того середовища, в якому буде перебувати, однак дав сам відповідь про те, що для таких осіб у минулі століття суспільство мало засіб – смертну кару [12, с. 166].

Відтак польська влада не відмовилася від застосування смертної кари не тільки тоді, коли йшлося про державну зраду, а й у багатьох інших випадках (за навмисне вбивство, особливо небезпечні злочини проти власності та ін.) [13, с. 24].

Висновки. Сучасні правові системи, гуманізуючи методи боротьби зі злочинністю, заперечуючи такий радикальний метод, як смертну кару, змушені запроваджувати нову систему заходів охорони суспільства від злочинності, так званих охоронних засобів, які поряд із кримінальним покаранням або замість нього роблять неможливим подальше вчинення злочинів, тобто мають превентивний характер.

Водночас значна кількість суддів міжвоєнної Польської держави вважала, що покарання пов'язане з позбавлення волі є некорисним, оскільки є школою злочинності, коли навіть не злочинці за своєю суттю, відбувши покарання, ставали на злочинний шлях.

При цьому існувала проблема визначення суддями міри покарання за злочини в міжвоєнній Польщі, що також потребувало особливої гостроти та дослідження, що, на нашу думку, власне зумовлено «альтернативою» покарань.

Водночас у контексті умов життя в'язнів були зрозумілими занепокоєння суддів, які твердили про те, що покарання ув'язненням є шкідливим як для засуджених злочинців, так і для суспільства і держави, що дає підстави для роздумів і сьогодні.

Список використаних джерел:

1. Малько А.В. Смертна кара як правове обмеження. *Держава і право*. 1993. № 1. С. 77–78.
2. Radzinowicz L. Przestępczość w Polsce w r. 1934. *Głos Sądownictwa*. 1935. Nr. 7–8. S. 508–520.
3. *Rocznik Statystyczny 1928*. Warszawa : Drukarnia Krajowa, 1930. XVI. 275, [8] s.
4. Grzeškowiak A. Prawo karne w poglądach profesora Juliusza Makarewicza. Lublin : Wydawnictwo Kul, 2005. 366 s.
5. Lityński A. Wydział Karny. Komisji Kodyfikacyjnej II Rzeczypospolitej. Dzieje prac nad częścią ogólną kodeksu karnego. Katowice, 1991. 150, [6] s.
6. Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Wydział Karny. Sekcja prawa karnego. T. 1. Z. 1. Warszawa ; Lwow, 1921. (Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego : strona. URL: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=40945&from=publication>).
7. Makarewicz J. Kodeks karny z komentarzem. Lwow, 1938. 662 s.
8. Літопис УПА. Торонто; Львів : Літопис УПА, 2007. Т. 45: Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка» Головний командир УПА. 576 с.
9. Літопис УПА. Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали. Київ; Торонто : Літопис УПА, 2007. 815 с.
10. Plaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. 3: Okres międzywojenny. Krakow : Księgarnia Akademicka, 2001. 762 s.
11. Bardach J., Lesnodorski B., Pietrczak M. Historia państwa i prawa polskiego. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979. 654 s.
12. Makarewicz J. Wzrost przestępczości w Polsce. *Przegląd Prawa i Administracji*. Rok LVI. Lwow, 1931. s. 166.
13. Makowski W. Kodeks karny 1932. Komentarz. Warszawa : Nakładem Księgarni F. Hicka, 1932. 266 s.

УДК 342.415

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.3>

ГЕДЗЮК О.В.

**СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ
ТА НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ**

У статті досліджується поняття соціальної держави. Стаття 1 Конституції України проголошує Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою. Проаналізовано конституції зарубіжних країн на предмет закріплення у них положення про соціальний характер держави або окремі соціальні функції, які бере на себе держава. Здійснено аналіз конституцій таких країн: Німеччини, Андорри, Іспанії, Франції, Польщі, Румунії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Туреччини, Ємену, а також положення Основного Низама Королівства Саудівська Аравія.

Соціальний аспект у функціонуванні держави має велике значення. Концепція соціальної держави знаходить своє відображення в основному законі багатьох країн. Питання взаємовідносин держави та людини, особливо в соціальній сфері, є надзвичайно чутливим. Не всі конституції містять посилення на те, що їх держава «соціальна» у перших статтях, проте ця тенденція може прослідковуватись в інших положеннях основного нормативного акта країни, визначаючи так соціальний

© ГЕДЗЮК О.В. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри фінансового права юридичного факультету (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)